

Міфологема творення світу в збірці «Сяйва» Альбера Мокеля

А. Р. Курганська, *Д. О. Чистяк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

*Corresponding author. E-mail: nastya.kourganskaya@gmail.com, dmytro.tchystiak@gmail.com

Paper received 30.03.19; Accepted for publication 12.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-195VII59-09>

Анотація. У статті досліджуються проблеми міфологічного в когнітивному аспекті. Наголошується на ролі архетипу як одиниці свідомості та образного компонента, який актуалізує міфопоетичний субстрат в художньому тексті на прикладі лірики бельгійського поета А. Мокеля. Основна увага зосереджена на міфологічних концептуальних парадигмах ХАОС і КОСМОС.

Ключові слова: концепт, образ, архетип, міф, міфологема, бельгійський символізм.

Постановка проблеми. Архетип як маркер архаїчного мислення та текстовий знак, перебуває у тісному зв'язку з поняттям міфу. Проблема міфологічного становила інтерес для дослідників і філософів починаючи з XIX ст. (А. Шлегель, Ф. Шлегель, Ф. В. Шеллінг, Новалис), де міф розглядався як основа художньої творчості та наголошувалося на його символічності. Особливе посилення інтересу до міфу спостерігається у XX ст., починаючи з психоаналітичних студій З. Фрейда та тези К.Г. Юнга про тісний зв'язок міфології і психоаналізу та відкриття «колективного несвідомого» [1]. Філософом постулюється ідея певного архетипного ядра, з якого виростає безліч тем, мотивів та художніх образів і стверджується теза про відгомони міфопоетичної свідомості на різних культурних рівнях. Поняття архетипу набуло розширеного тлумачення: міфо-ритуальний підхід Дж. Фрезера, деякі соціологічні ідеї Е. Дюркгейма знаходять своє продовження в подальших антропологічних дослідженнях, етнографічному підході та теорія «прелогізму» первісних уявлень Л. Леві-Брюля та його увага до проблем міфологічного мислення, яке керується законами партиципації, структурна антропологія К. Леві-Стросса, тощо. Тим часом, розвиваються й погляди на міф як на «передісторію літератури» та її невід'ємну складову в працях радянських дослідників (С.С. Аверінцев, В.В. Іванов, О.Ф. Лосєв, Ю.М. Лотман, Е.М. Мелетинський, В.М. Топоров). Так, міф часто постає як знаковий комплекс наповнений алегоричними образами та мотивами що перекодовуються у різні дискурси. В даному випадку, комунікативною одиницею яка передає міфологічну інформацію в тексті постає міфема [7; 11]. З другої половини XX століття спостерігається тенденція до виявлення в літературно-художніх творах свідомих і несвідомих міфологічних мотивів. Розглядаються теорії архетипних констант, або ж «інваріантів» [2], які можна розуміти, як архетипні метаобрази, що «семантизуються щодо певного концепту» і становлять «структурно-семантичне ядро» кожного тексту [11, с. 80]. Художній текст збірки «Сяйва» (1904) А. Мокеля являє собою складну образну і концептуальну структуру. На образному рівні, автор вводить два бінарних образних комплекси ЗИМА та ВЕСНА, підпорядковуючи їх та похідні метаобрази мегаконцептам ЖИТТЯ та СМЕРТЬ. Окрім образного та концептуального рівня тексту, цікавим видається архетипний рівень [3], адже він дозволяє розкрити семантичні джерела

художніх образів. Архетипні схеми як незмінні одиниці образної системи, укорінені глибоко у психіці людини, схильні до «вічного повернення» [12], тож важливим є їх виявлення та систематизація.

Аналіз актуальних досліджень. В контексті аналізу повторюваних інваріантних одиниць свідомості та тексту особливої уваги заслуговують дослідження із семіотики архаїчних текстів, запропоновані представниками московсько-тартуської школи семіотики (В.М. Топоров, В.В. Іванов) та школи теоретичної фольклористики (Є.М. Мелетинський), які потверджують існування в індоєвропейській мовній традиції певних понятійних констант, укорінених в свідомості людини. Важливим у цьому контексті є розроблена В.Н. Топоровим знакова модель світу – Світове дерево, яке формує ряд поняттєво-бінарних опозицій. Найбільш поширеними серед них є інваріантні міфологічні мегаконцепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ, що генерують ряд архетипів (метаобразів) які набувають позитивної чи негативної конотації. Таким чином, Світове дерево стає своєрідною знаковою моделлю світу, а система бінарних опозицій, що розташовується на її вертикалі та горизонталі моделює міфологічний хронотоп в аспекті часу та простору притаманний архаїчному мисленню. Освоєння простору та орієнтація в ньому, згідно дослідника, відбувається в аксіологічних поняттях ПРАВЕ (правильність, раціональність, світле) та ЛІВЕ (неправильне, ірраціональне, темне, потойбічне) по горизонталі, ВЕРХ і НИЗ – по вертикалі, також знаходять своє місце такі опозиції як ДАЛЕКЕ-БЛИЗЬКЕ, ВЕЛИКЕ-МАЛЕ, СВІТЛЕ-ТЕМНЕ, СУХЕ-ВОЛОГЕ, тощо. Пізніше з горизонтальної площини розвинувся поділ на чотири сторони світу, де ПІВДЕНЬ і СХІД (звідки сходить сонце) маркувалися позитивно, а ПІВНІЧ і ЗАХІД (де сонце заходить) – негативно. По горизонталі також з'являються поняття чотирьох пір року: ЗИМА, ВЕСНА, ЛІТО, ОСІНЬ, та поділ дня на РАНОК, ДЕНЬ, ВЕЧІР, НІЧ. Згідно з М. Еліаде [13], природні феномени та небесні світила стають маркерами часу, що в більш розвинених міфологіях втілюється в різноманітних календарних міфах, які відтворювали природні цикли.

Архаїчний період, про який йде мова, прийнято називати міфопоетичним, або космологічним, оскільки «основний зміст найбільш впливових текстів (в семіотичному сенсі) цього періоду полягає в боротьбі «космічного-впорядкованого» з «хаотичним-деструктивним» та в описі етапів послідовного тво-

рення світу, а основний спосіб розуміння світу і розв'язання суперечностей забезпечується міфом» [9, с. 406], де міфологія розуміється як окремий тип мислення, відмінний від історичного, а міф – постає джерелом відповідей на онтологічні питання і формує окрему картину світу, поєднуючи в собі два аспекти – діахронічний (розповідь про минуле, сакральний «початок часів») і синхронічний (пояснення сьогодення). В космогонічних міфах архаїчна людина знаходить відповіді на питання, пов'язані з формуванням світу з хаотичного стану і перехід до упорядкованого і цілісного Космосу: «Перетворення хаосу в космос виявляється переходом від темряви й безодні до світла, від води до суші, від порожнечі до речовини, від аморфного до оформленого, від руйнування до творення» [6, с. 207]. Так, досліджуючи архаїчні тексти про творення світу і співвідносячи їх з міфологією Світового дерева, В.М. Топоров [8; 9; 10] доходить висновку про функціонування в них сталого й послідовного алгоритму творення світу: першим був Хаос (безодня, морок) з його подальшою деформацією в Космос (порядок, світло). Елементи космосу вибудовуються послідовно, а лейтмотивом творення стає взаємодія першоелементів. Першим формується «небо» і «земля», «вода» і «суша», далі з'являється небесні світила («сонце», «місяць», «зірки»), що пізніше постають маркерами часу. З неформованої суші вибудовується «ландшафт» та «рослини», далі – «тварини» та, зрештою, з'являється «людина» і «колектив» (соціальна група). Універсальним прикладом архаїчного тексту про творення світу дослідник вважає Книгу Буття та всі її індоєвропейські аналоги, що дублюють поданий в ній алгоритм. Так, в таких текстах функціонує тенденція до поділу творення світу на дні (день перший...; день другий...; тощо), або виділення одного елемента з іншого: відділення неба від землі, суші від вод, або світла з мороку (два елементи) з подальшим поділом на ранок, день, вечір, ніч в добовому циклі, або ж зиму, весну, літо, осінь в річному (по чотири елементи), що в певній мірі символізує рух від смерті до життя, від темряви до світла і супроводжується поступовим творенням елементів Космосу. За ствердженням В.М. Топорова, «такі четвірки (або п'ятірки) елементів були співвіднесені з численними іншими четвірками (або п'ятірками), що позначали сторони світу, пори року, час доби, числа, смаки, запахи, тварин, рослини тощо, і, отже, були основним засобом класифікації та опису світу» [8, с. 141]. Важливо, що відтворення в текстах цих схем корелює з ідеями М. Еліаде [12; 13; 14] про «вічне повернення» в «початок часів». Найвидатнішим символом творення можна вважати циклічні природні ритми: зимовий час (точка Нового Року) і подальше поступове пробудження природи в період весни, що символізує відновлення космічного порядку. Тож, саме природні ритми та добовий поділ втілюють архетип циклічного творення: від темного, холодного в світле і тепле. Перехід від народження до смерті доповнюється переходом від смерті до народження (принцип безперервності). Цикл в житті індивіда асимілює інші природні цикли: сонця і зірок, світла і п'ятми, тварин, рослин, води, тощо [6, с. 112]. Творення світу, таким чином, відтворюється щороку. Є.М. Мелетинський доходить

висновку, що більшість універсалій відноситься саме до космогонічної сфери, що «тільки підтверджує фундаментальне значення космогонії для міфології в цілому» [6, с. 230].

Таким чином, міф постає як оповідь, яка дає відповіді на онтологічні питання, а архетипи (першообрази), – текстові універсальні знаки, з яких складається міфічна оповідь та, одночасно, архаїчні феномени, елементи освоєння людиною світу що мали своє втілення у виробленні ряду поняттєвих констант. Тож метою даної статті є дослідження та реконструкція міфологеми творення світу, представленої у збірці «Сяйва» А. Мокеля, зосередившись на міфологічних концептах ХАОС і КОСМОС.

Виклад основного матеріалу. Композиція збірки «Сяйва» втілює ідею градації, тобто – РУХ з однієї точки в іншу. Фундаментальною антиномією збірки є концепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ, втілені в образних комплексах ЗИМИ та ВЕСНИ, що в своїй єдності зображають цикл життя природи та втілюють архетип творення світу – перехід з ХАОСУ в КОСМОС. Природа завжди поставала невід'ємною частиною космогонічного процесу, адже її властивість до переродження найкраще втілює «вічне повернення» до первісного ХАОСУ в зимовий період і відродження в період весни. Така конотація (негативна для ЗИМИ та позитивна – для ВЕСНИ) пояснюється їх приналежністю до архетипних метаобразних комплексів концептів СМЕРТЬ та ЖИТТЯ, глибоко вкорінених в людській свідомості, що мають безпосереднє вираження в художніх текстах. Таким чином, на початку збірки зображується точка ХАОСУ, тобто ЗИМА, що актуалізується в образах «темрява», «крига», «нерухомість», «тиша».

Точку ХАОСУ зображують перші ж рядки збірки: «Globe éphémère, bulle immobile // qu'une onde invisible simule» [15, с. 21], де образ «земна куля» характеризується як пустий, нерухомий, несформований простір. В цьому космічному просторі немає нічого, окрім першоелемента «вода». Ця точка являється висхідною і з першої поезії починається становлення КОСМОСУ, про що свідчить епіграф – «Rompres le Silence» [15, с. 21]. ХАОС – це точка пустоти, де нічого не відбувається, все застигло і таким простір в збірці виводиться образ зимового холоду. Як відомо, в багатьох архаїчних текстах саме вода виступає фундаментом світу і подальший розвиток передбачає відділення від неї суші. Тож, спочатку в збірці з'являється образ «грунт» («la fée écouteuse des brises [...] touche de ses talons légers les graminées et suscite à ses pieds de reine, sur le sol» [15, с. 22]), а також образ «небо» («la lumière est errante aux cieux» [15, с. 25]). Категорія ЧАСУ вводиться з появою образів небесних світил, які стають маркерами часу. Першим вводиться метаобраз «місяць» («Es-tu grandie, fleur hyaline, un jour pâle, // ou parmi les roses des mensonges parterres // que visitent les yeux errants de la lune» [15, с. 22]) що знаменує період «ночі». В нічній холодній тиші з'являються перші промені сонця – образ «сонце» знаменує «ранок». Наступним етапом творення видається формування ландшафту: образ «земля-суша» («грунт») конкретизується і переходить в метаобраз «ліс» – простір збірки («elle est belle, la liante forêt que

je longe» [15, с. 34]), реалізується й образ «ставок» («Or là-bas, l'étang sous les arbres // en son impure profondeur étreint la céleste lueur // que poursuit le geste des marbres» [15, с. 27]). Під час ідейного розвитку збірки, символічного «світла» стає більше і наприкінці першого розділу формується образна парадигма «рослини», а до цього спостерігаємо згадку про посів землі («le vent la dénude pour l'or des jonchées, // et les feuilles, par mille et mille détachées // vers le reflet où leur chute vacille» [15, с. 34]), що пов'язується з «живою водою», звільненою від «криги». Далі постає образ «пшениця», яка зеленіє в долині («L'onde fuyante a miré dans ses moires // le jeune sourire du matin d'or // qui s'en vient par la plaine où verdit le mèteil // et s'entrelace à la blonde aurore» [15, с. 44]). Завершальним етапом в творенні світу видається поява живих істот. В образному комплексі ВЕСНА, під час пробудження природи, з'являється образ «комахи» («бджоли»): «Car le pollen vivant qui vole // s'épuise pour l'espoir des jardins à venir, // et l'insecte au vent qui se donne // porte à la ruche, sous ses ailes, // la joie des futures abeilles» [15, с. 54]. Далі з'являється образ «птахи», спів яких порушує ТИШУ. Так реалізується етап появи «тварин». Даний етап завершує формування ВЕСНИ, надалі спостерігаємо лише маніфестацію сезону в «трилогії травнів», де й відбувається апогей творення – поява образу «людина», яка рубить ліс та «колектив людей», що утворюють соціальну групу селян, які обробляють землю.

Висновки. Таким чином, мегаконцепти СМЕРТЬ та ЖИТТЯ співвідносяться з міфопоетичними концеп-

тами ХАОС та КОСМОС в аспекті творення світу, зображеного в збірці. Символом творення можна вважати циклічні природні ритми. Космос твориться послідовно за допомогою активної взаємодії першоеlementів (метаобрази «небо», «земля», «небесні світила», «рослини», «тварини», «людина», «колектив людей») та архетипів першостихій («вода», «вогнь», «вітер», «земля») та образів, які вони продукують. Послідовність появи образів збірки втілює міфологему творення світу, подану в архаїчних текстах.

Першоеlementи являють собою «будівельний матеріал» світу, із взаємодії яких реалізується перехід від ХАОСУ-СМЕРТІ («початок часів») до КОСМОСУ-ЖИТТЯ. В інтерпретації А. Мокеля саме буття природи постає як циклічне і щорічне повернення в точку ЗИМИ –СМЕРТІ, тобто ХАОС. На образному рівні в збірці «Сяйва» втілюється наступна креаційна схема: Хаос: «земна куля» (нерухомий, несформований простір), «темрява» та «вода» → Космос: «суша» → «час» («місяць» – «ніч», «сонце» – «ранок») → «ландшафт» («ліс», «ставок») → «рослини» («засів землі», «пшениця») → «комахи» та «тварини» («бджоли», «пташки») → «людина» → «колектив людей». Таким чином, художня концептосфера збірки складається із мегаконцептів ЖИТТЯ та СМЕРТІ, концептів ХАОСУ та КОСМОСУ, що втілюються в образах природи та архетипів першостихій, що в своїй єдності втілюють ідею циклічного РУХУ та ТВОРЕННЯ світу від ЗИМИ-СМЕРТІ до ВЕСНИ-ВОСКРЕСІННЯ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Аналитическая психология К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии / Сергей Сергеевич Аверинцев // Вопросы литературы. – 1970. - №3. – С. 113-143.
2. Зварич І. М. Міфологічна парадигма художнього мислення: дис... доктора філол. наук: 10.01.06 / Ігор Михайлович Зварич. – Чернівці, 2002. – 368 с.
3. Курганська А.Р. Поетика першостихій як міфопоетична складова художнього тексту / А.Р. Курганська // «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 46. – С. 402-404.
4. Лосев А. Ф. Античная мифология в её историческом развитии / Алексей Фёдорович Лосев. – М.: Политиздат, 1991. – С. 7-88.
6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Елеазар Моисеевич Мелетинский. – М.: Наука, 1976. – 408 с.
7. Слухай (Молотаева) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосомиотический аспект): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01, 10.02.02 / Наталя Віталіївна Слухай (Молотаева). – К., 1995. – 466 с.
8. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Т. 1 / Владимир Николаевич Топоров. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. – 448 с.
9. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Т. 2 / Владимир Николаевич Топоров. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. – 496 с.
10. Топоров В. Н. О космологических источниках раннеисторических описаний // Труды по знаковым системам / Владимир Николаевич Топоров. – Тарту: Тартуский гос. Ун-т, 1973. – Вып. 17. – С. 106-150.
11. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі: монографія / Дмитро Олександрович Чистяк. – К: Радуга, 2016. – 272 с.
12. Элиаде М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде; пер. с франц В. П. Большакова. – 4-е изд. – М.: Академический Проект, 2010. – 251 с.
13. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / Мирча Элиаде; пер. с фр. – М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 2000. – 414 с.
14. Элиаде М. Священные тексты народов мира / Мирча Элиаде; пер. с англ. В. Федорина. – М.: Крон-Пресс, 1998. – 624 с.
15. Mockel A. Clartés / Albert Mockel. – Paris: Mercure de France, 1901. – 135 p.

REFERENCES

1. Averintsev S. S. Analytical psychology of K.-G. Jung and the laws of creative imagination / Sergey Sergeyevich Averintsev // Questions of literature. – 1970. - №3. – P. 113-143
2. Zvarych, I. M. Mythological paradigm of creative thinking: Thesis... Dr. of Philology: 10. 01. 06 / Ihor Mihajlovich Zvarych. – Chernivtsi, 2002. – 368 p
3. Kurhanska A.R. Poetics of the elements of nature as a mythical component of the text / A.R. Kurhanska // "Ukrainian science at the turn of eras: problems and perspectives of development": Corpus of scientific researches. – Pereyaslav-Khmelnytsky, 2018. – Issue №46. – P. 402-404

4. Losev A.F. Ancient mythology and its historical development / Aleksei Fedorovich Losev. – Moscow: Politizdat, 1991. – P. 7-88
6. Meletinskii E. M. Poetics of the myth / Eleazar Moiseevich Meletinskii. – Moscow: Nauka, 1976. – 408 p.
7. Slukhai (Molotaieva) N.V. Poetic image in the mirror of myth and ethnos: M. Lermontov, T. Shevchenko (linguo-semiotic aspect): Thesis... Dr. of Philology. Sciences: 10. 02. 01, 10.02.02 / Natalia Vitaliyivna Slukhai (Molotaieva). – K., 1995. – 466 p
8. Toporov V.N. Axis Mundi: Universal sign complexes. T. 1. / Vladimir Nikolayevich Toporov. - Moscow: Manuscripts of Ancient Russia, 2010. – 448 p.
9. Toporov V.N. Axis Mundi: Universal sign complexes. T. 2. / Vladimir Nikolayevich Toporov. – Moscow: Manuscripts of Ancient Russia, 2010. – 496 p.
10. Toporov V.N. On cosmological sources of historical descriptions // Researches on the sign systems / Vladimir Nikolayevich Toporov. – Tartu: Tartu State Univ., 1973. – Issue 17. – P. 106-150.
11. Chystiak D.O. Mythopoetic image of world in Belgian symbolism: monography / Dmytro Oleksandrovych Chystiak. – K: Raduha, 2016. – 272 p.
12. Eliade M. Aspects of a myth / Mircea Eliade; translated from French by V.P. Bolshakov. – 4th ed. - Moscow: Academic Project, 2010. – 251 pp.
13. Eliade M. Selected Works: The Myth of Eternal Return; Images and symbols; Sacred and secular / Mircea Eliade; translated from French. – Moscow: Publishing Center "Ladomir", 2000. – 414 p.
14. Eliade M. Sacred Texts of Peoples of the World / Mircea Eliade: translated from English by V. Fedorina. – Moscow: Kron-Press, 1998. – 624 pp.

The cosmogonic mythologem in A. Mockel's lyrics

A. R. Kurhanska, D. O. Chystiak

Abstract. The article presents the analysis of mythological elements of the text in the cognitive aspect. The significance of the archetype as a unit of consciousness and figurative component is emphasized on the example of the poetry of Belgian author A. Mockel. In addition to the figurative and conceptual level of the text, the archetypal level is of scientific interest as it allows to reveal the semantic sources of poetic images. The archetype, as a marker of archaic thinking and a text sign, is in close connection with the notion of myth. The myth appears as a sign system which presents the allegorical images and motifs that could be converted into different discourses. The communicative unit that transmits mythological information in the text is a mytheme. At the same time, mythology represents a separate type of thinking, different from the historical, and the myth appears as a source of answers to ontological questions combining in itself two aspects – diachronic (the story of past) and synchronic (the explanation of present). Analyzing cosmogonic archaic texts, V.N. Toporov concludes that there is a stable algorithm of the creation of the world describes in these texts: Chaos → Cosmos: Sky and Earth, Water and land → Sun, Moon, Stars, Winds → Time → Landscape → Plants → Animals → Human → Group of people. The fundamental antinomy of A. Mockel's «Clartés» are the concepts of LIFE and DEATH embodied in figurative complexes WINTER and SPRING which depict the cycle of nature and generate the archetype of the creation of the world: the transition from CHAOS to COSMOS. The author depicts the following scheme: Chaos: the «globe» (motionless, unformed space), «darkness» and «water» → Cosmos: «land» → «time» («moon» and «night», «sun» and «morning») → «landscape» («forest», «pond») → «plants» («sowed earth», «wheat») → «insects» and «animals» («bees», «birds») → «human» → «group of people» («peasants»). Thus, the collection of poems generates megaconcepts of LIFE and DEATH, the concepts of CHAOS and COSMOS embodied in the images of nature and archetypes of elements of nature which emphasize the idea of cyclic MOVEMENT and CREATION of the world from WINTER-DEATH to SPRING-REBIRTH.

Keywords: concept, image, archetype, mythologeme, myth, Belgian symbolism.